

Andra världskriget – en soldat med penseln i hand

I juni 1941 inledde axelmakterna invasionen av Sovjetunionen – fälttåget Barbarossa – och Karl blev nu inkallad till krigstjänst. Han önskade själv att få komma till bergen igen som fjälljägare, men denna gång blev det inte så, eftersom han kom från en annan trakt i Tyskland. Senare var han tacksam för detta, då de flesta av hans kamrater bland fjälljägarna dödades i strid, bland annat i Norge: de kom aldrig tillbaka. Istället skulle han få gå till fots de tvåhundra milen genom Polen i en armé på väg till östfronten i nuvarande Ukraina. Det var en tröstlös marsch, berättade Köln, och han fick ofta hjälpa sina kamrater att bära deras packning. Karl bar aldrig vapen och var mycket medveten om detta val. Han åkte i regel pansarvagn, där han befann sig i främsta linjen som telegrafist tillsammans med kaptenen Sommerlath. När kylan sjönk under 40 grader fungerade pansarvagnarna närmast som isskåp; då fick man gå ut och röra sig bland snödrivorna för att hålla värmen.

En dag fick Karl order att komma hem till kaptenen och han blev först rädd, han förväntade sig ett straff; "vad har jag gjort?" Det visade sig emellertid att kaptenen ville ha sällskap. Genom sitt intresse för litteratur och konst fick Karl privilegiet att dricka te och konversera om kvällarna. Köln minns kaptenen Sommerlath som den ende officeren som visat sig en smula mänsklig.

Karl hade lätt för språk och lärde sig snabbt lite ryska, så att han kunde närma sig människorna i krigets ingenmansland och ibland hjälpa till som tolk. Det hände att han förhindrade olyckliga missförstånd, och en gång räddade han livet på en äldre man. Soldaterna hade kommit på honom med en hög makulerade ritningar och kartor och tog det för givet att han var spion. De skulle ha avrättat honom direkt om inte Karl hade kunnat förklara att pappren skulle användas för att tapetsera väggarna. Husen var ofta otäta, mannen var dessutom analfabet.

På den ukrainske landsbygden drabbades civilbefolkningen hårt av kyla och svält, och fruktan för de egna trupperna var ofta starkare än rädslan för ockupationsmakten Tyskland. Soldaterna raserade deras hem och tog för sig av det som bönderna inte lyckats gömma undan. Vid ett tillfälle hade man upptäckt en undangömd gris som soldaterna ämnade slakta omedelbart. Köln har berättat hur han hörde grisens dödsskri blandas med bybornas psalmsång som pågick i ett litet bönhus.

En annan gång blev Karl akterseglad av armén när han satt på post helt bortglömd. Där stod han övergiven och ensam på den ryska slätten tills några bönder tog hand om honom en månads tid. Fiende eller vän, det spelade ingen roll. När tyskarna senare kom förbi återförenades han med sina trupper, men först fick han bevisa att han inte var desertör.

Med sin omvittrade intensitet utnyttjade Karl varje tillfälle att läsa och rita porträtt av arbetare och bönder. Under jackan hade han alltid med sig en bok. Det var inte bara för att kunna förkovra sig i klassikerna, utan också för att kulorna inte kan tränga igenom det tjocka pappersblocket. 30 år senare gjorde Köln en liten bok som innehåller dagboksanteckningar och skisser från krigets Ryssland och i förordet skriver han:

Vad gör man som nittonåring i krig, när man har ett enda mål för ögat att bli målare? I en tid då det uniformerade, att stå stram, och det att utföra order fyller tillvaron? I en tid då man ingår i en tvångsmässig ödesgemenskap med jämnåriga, som likt en själv blir beordrad att tillföra andra en rad handlingar, som är emot all andlig verksamhet? I en tid där alla göromål, alla verktyg som man släpar med sig, även det mesta som blir sagt och som man hör, i sitt ändamål är människofientligt? Man försöker, var det är möjligt, att skapa liv genom konsten; man tecknar. (...) Teckningarna förmedlar försöket att trotsa en tid som inte hyste någon konstförståelse, och ansträngningen att finna vägen ur detta dilemma genom att ägna sig åt skönheten.

Häftet *Skisser och anteckningar från krigsåren 1941–43* gav Köln själv ut i signerade och numrerade exemplar 1977 och skickade det till Aleksandr Solzjenitsyn, som han träffat 1970 när den ryske giganten var i Stockholm för att motta Nobelpriset. Solzjenitsyn hade efterlyst berättelser och dokumentation från krigets Ryssland, och Köln tänkte att det inte var många som skickade bildmaterial. Det är naturligtvis häpnadsväckande att se hur en ung rekryt behåller målarnistan i en dramatisk överlevnadssituation. I flera brev till brorsonen Karlheinz har Köln berättat detaljerat från krigets händelser, hur han bland annat gjorde ett takfönster i sitt tält av en lös vindruta från en pansarvagn, och i brist på vatten doppade han penseln i teet.¹

Minnena från kriget är detaljerade och många, och några förföljer honom fortfarande som mardrömmar. Modet att gå sin egen väg och följa ögonblickets intuition har följt honom hela livet. I slaget vid Stalingrad, som avgjorde den tyska armens öde, var Karl nära att dödas av en rysk pansarvagn. Med det blixtnsnabba beslutet att sätta sig med ryggen inklämd mot en husvägg fick han till det så att den "bara" kom åt fötterna, som krossades och deformerades. Gravyt skadad, men ändå vid liv, släpades han i säkerhet av en tysk jeep. Karl var en bland 6 000 av samtliga 400 000 man som kunde återvända till Tyskland i

kyla och snöyra vintern 1943.

Men först skulle de genom Polen, och nära den polska gränsen fick de alla passera genom en badanstalt för att tvättas och desinficeras för löss. Köln har berättat att detta var den mest skakande av alla krigsupplevelser. Badanstalten såg ut som ett slakthus. När folk tog av sig kläderna fick man se lemlästade människor utan armar och ben med stora värkande sår. En sak var att se sårade och döda soldater på slagfältet med kläder, något helt annat var att se dem utan.

Karl vårdades i tyska sjukhus och tillfrisknade långsamt. Framgången för den tyska krigsmakten hade vänt, och för många var det uppenbart att den tyska armén stod inför ett sammanbrott. I likhet med många soldater hade Karl ett djupt motstånd mot Hitlers ockupationspolitik och krigets vansinne. Karl ville aldrig ha något krig, som soldat var man tvungen, menade han. Han hade drabbats av allvarlig krigströtthet, var rasande på officerarna och skällde urskillningslöst på allt som liknade befäl. Det var läkarna som räddade honom från avrättning genom att förklara honom otillräknelig på grund av krigsneuros.

I ett senare skede av kriget – då Karls regemente stod i Frankrike – valde han att desertera. Mitt i natten tog han sig kors och tvärs genom ett vidsträckt minfält över till de allierade i Le Havre. Också denna gång klarade han sig. Ett felsteg kunde ha förintat honom i ett slag. Han kände att han hade sin skyddsängel. Med foten strax intill en mina fick han syn på ett varnande tecken från en amerikan i ett vaktorn som redan hade spanat in honom.

Flykten ägde rum den 16 augusti 1944 tillsammans med två tonåriga rekryter. Sedan dess har Köln firat 16 augusti som sin "Day of Liberation"; då var kriget slut för hans del. Han minns hur han skrattade hejdlöst när han överlämnade sig till amerikanerna, han var 23 år och fysiskt och psykiskt utmattad.

Genom litteraturen hade Karl tidigt utvecklat en sympati med den anglosaxiska kulturen, och när de hörde att han var konstnär blev han strax satt att rita porträtt. Till sin belåtenhet upptäckte han också att lådorna med livsmedel och tuggummi som skickades från USA var designade av Bauhaus-konstnärer, som

hade lämnat fascismens och antisemitismens Tyskland redan innan kriget.

Efter krigsslutet återstod ännu ett riskfyllt åtagande, beslutet att fly från krigsfångenskapen i Frankrike. En dag sa han till sina kamrater: "nu åker jag hem". Alla undrade hur han skulle klara av detta. Han valde en medresenär som var stor och kraftig, och utrustade med borrh, sticksåg och en låda konserver gömde de sig i en godsvagn som fraktade mjölsäckar och låg där inlåsta och knäpptysta en tid på väg till Bonn. Köln har berättat att han efter en inspektion och en kraftig rörelse i vagnen praktiskt taget blev levande begravd under en hög tunga mjölsäckar. Utan vännen Reinhard hade det varit omöjligt att ta sig ur situationen. I december 1945 kunde de säga ett hål i golvet och smyga ur den rullande vagnen mellan rälsen i ett sönderbombat hemland.

Strax före jul 1945 kom han hem till Köln. Karl var mycket fäst vid sin mor, Julia, som dog när barnen var i tonåren. Redan innan kriget hade han kommit på kant med sin pappa som gifte om sig, och Karl kunde aldrig acceptera styvmamman. Han utvecklade ett trots och en ilska, vägrade prata med henne, och det inträffade dagliga dramer med bestraffningar och prygel, som satte sina spår. Köln förblev alltid en orädd rebell med en utvecklad envishet och stolthet. Inte sällan ställde han sig avvisande också i situationer där omgivningen hade för avsikt att hjälpa eller gå honom till mötes. Han insåg själv att han hade blivit en nej-sägare, ett förhållningssätt som han försökte ändra under sitt liv.

På vägen hem efter kriget tänkte Karl för sig själv att nu var det tid att förlåta alla, och han föreställde sig hur han skulle krama om styvmamman. Familjen bodde ute i skogen, och när Karl knackade på öppnade hon dörren på glänt, men vägrade släppa in honom. Strax därefter kom hon ut med en rock på en galge. Med rocken i handen sa hon: "denna har din pappa glömt". Det visade sig nu att hon var psykiskt sjuk och skulle läggas in på ett mentalsjukhus. Karls far hade flyttat och gift om sig igen, denna gång med en pianist. På så sätt behövde inte Karl visa förlåtelse, han kände att ödet redan hade ordnat det för honom; förlåtelsen var fullbordad.

I mars 1945 ockuperade de amerikanska styrkorna Köln. Staden var nästan tom, då 95 procent av Kölns gamla stad blev förstörd genom andra världskrigets bombräder. Under de allierades bombning i krigets slutskede blev Karls bror, August, när han åkte motorcykel, träffad av en kula och dog omedelbart.

Köln fick utmärkelserna Järnkorset av andra graden 1942 och Sturmabzeichen samma år. I en korrespondens med brorsonen Karlheinz flera år senare, som handlade om att tillhöra det tyska folket och att vara tysk medborgare skriver Köln: "Eftersom det inte finns något kollektivt samvete, kan det väl inte heller finnas någon kollektiv skuld? Allt är en individuell sak." Krigets fasor, har Köln berättat, tacksamheten gentemot det egna ödet, gjorde att han utvecklade sin livsåskådning. Han blev, inte kyrkligt, men personligt kristen.